

NIEDERHAUSER EMIL

A kultúrtörténet kérdéséhez*

Ebben a rövid cikkben néhány megjegyzést szeretnénk tenni a kultúrtörténetírás tematikájáról és módszertanáról. Ezzel máris jelezzük, hogy nem tárgyaljuk a heurisztika kérdéseit, még kevésbé szeretnénk foglalkozni a kultúra fogalmának elméleti kérdéseivel, hiszen mindkettő, különösen az utóbbi kérdés, alig volna körülhatárolható. Azt szokták volt mondani, hogy a magyarok nem a filozófiára termettek. Anélkül, hogy a népjellem kérdésébe nyúlnánk bele, ami újfent igen bizonytalan dolog volna, a gyakorlatban ehhez a megállapításhoz tartjuk magunkat, és fejtegetéseinket inkább empirikusan, mint elméletileg megalapozva foglaljuk össze.

Bevezetőként néhány szót kell szólni a polgári kultúrtörténetírásról, rögtön néhány szemantikai megjegyzéssel. A kultúrtörténet fogalmából, pontosabban ennek a fogalomnak három lehetséges magyar szóalakjából indulunk ki, amelyek alkalmasint mélyrehatóbb különbségekre is vetnek némi fényt.

Magyarul ugyanis a „kultúrtörténet” fogalmat háromféleképpen lehet megadni. Az egyik fogalom a művelődéstörténet. A név maga már emlékeztet a magyar történetírás egyik iskolájára, Domanovszky Sándor iskolájára, aki a budapesti egyetemen évtizedeken át éppen ennek a művelődéstörténetnek a tanára volt. Ebben az időszakban ez a tanszék határozott arculatot kapott, és pedig a gazdaság- és társadalomtörténetet művelte, főképp agrártörténetet. A kultúrtörténet tehát itt egyet jelentett az anyagi kultúra történetével. Amit, igazi magyar módra, sohasem szögeztek le világosan és hivatalosan, különben is Domanovszky elődje, Fejérpataky László többek között iskolatörténettel is foglalkozott. A második világháború éveiben Domanovszky szerkesztésében kiadott öt kötetes magyar művelődéstörténet az anyagi, főképp azonban a szellemi kultúra különböző területeiről hozott tanulmányokat.

A másik magyar kifejezés a kultúrtörténet, amellyel olyan munkákat asszociálhatunk, mint Huizinga: A középkor alkonya, vagyis olyan kísérleteket, hogy egy-egy korszak kultúráját egészében ábrázolják. Jacob Burckhardtra is lehetne gondolni.

Végül magyarul kultúrhistoriát is lehet mondani. Erről azonban Ráth-Végh István művei jutnak netán az ember eszébe, aki számos kötetet írt történelmi kuriozitásokról, első könyvének a címe, Az emberi butaság története jellemző ebben a vonatkozásban. Könyveinek napjainkban is még mindig nagy sikerük van, valóban érdekes és figyelemreméltó olvasmányok, a tudományhoz azonban ennek már vajmi kevés köze van.

* A cikk eredetileg a magyar—német történész vegyesbizottság 1972. október 6-i ülésén elhangzott referátum, a publikálás érdekében megtett módosításokkal.

Persze napjaink polgári történetírásában is divat az összefoglaló kultúr-történeti szintézisek írása, különösen angolszász nyelvterületen lehet sok ilyet olvasni. Olyan munkákat, amelyek valóban, az imént említettekhez hasonlóan, arra törekszenek, hogy egy korszak kultúráját vagy általában az emberiség kultúrtörténetét egészében ragadják meg. Ezek a feldolgozások sok ösztönzést adnak, sok minden található bennük, ami valóban értékesíthető. Kétségtelen viszont az a tény, hogy ezek a művek egyrészt számunkra idegen módszertani alapról indulnak ki, s ha nem is szellem-történeti fogantatásúak, mégis idealista álláspontonról tekintik át a dolgokat. Másrészt ezek a kultúrtörténetek megelégszenek a szellemi magas kultúra vizsgálatával, az anyagi kultúrát nem veszik figyelembe, és ugyancsak hiányzik belőlük a népi kultúra értékelése.

Vagy pedig olyan összefoglaló munkák akadnak, amelyek esetleg ezt a területet vagy az anyagi kultúra egyes részeit is érintik, csak hogy egymástól elszakítva, úgy hogy az olvasó egymástól független rövid irodalom-, művészet- vagy zenetörténeteket és ehhez hasonlókat tanulmányozhat. Bármennyi figyelemreméltó dolog is található ezekben a munkákban, egészükben nem felelhetnek meg elvárásainknak.

Hogy egy lépéssel tovább jussunk, szeretnénk csak egészen röviden arra utalni, anélkül, hogy ezt elméletileg alátámasztanánk, mit is kell marxista fel-fogásunk értelmében a kultúrtörténet fogalmába bevonnunk.

Mindenekelőtt két nagy ágat kell egymástól megkülönböztetni, és pedig az anyagi és a szellemi kultúrát. Az anyagi kultúra körébe tartozik egyrészt a termelés technikája, a különböző termelési eszközök, szerszámok, munkamódszerek, munkaszokások stb. Itt további problémaként adódik, hol kell ezt a területet a gazdasági élet és a társadalmi struktúra általános kérdéseitől elhatárolni. Másrészt ide tartozik a mindennapi élet, amelyet oroszul olyan találóan „büt”-nek mondanak, az életmód, ha úgy tetszik, ahol is a lakás, élelmezés, ruházkodás, szórakozás ennek az életmódnak megannyi alkategóriája. Ezeknek az alkategóriáknak a számát alkalmasint még lehetne növelni. Egészében a társadalmi élet olyan ágai ezek, amelyeket a mindenkori jelen vonatkozásában számos társadalomtudomány vizsgál.

A másik oldalon áll azután a szellemi kultúra. Valószínűleg helyes, ha a szellemi kultúra különböző ágainak a felsorolását az oktatásüggyel kezdjük, amely ebben a vonatkozásban alapvető. Továbbá a politikai ideológiára kell gondolnunk, vagy még általánosabban a társadalmi gondolkodásra, amelyet egyéb nyelveken obszcsesztvennaja miszl-nek, pensée sociale-nak stb. mondanak, szélesebb értelemben egy adott társadalom önismeretéről lehetne beszélni. Ez megint különböző szinteken eltérő jellegű, annak megfelelően, mennyire kerül sor a társadalmi valóság tudatos reflektálásra vagy mennyiben veszik pusztán tudomásul. A fogalom nyilván eléggé bizonytalannak tűnik, reflektált, tudatos formájában nem választható el könnyűszerrel a filozófiától, egészében véve mégis érthető talán, mit értünk ezen a fogalmon. Az egy nemzet számára ilyen vagy olyan formában közös nemzeti ideológia épp úgy idetartozik, mint az osztály-öntudat. Egészében tehát fogalmilag elég nehezen megfogható, a történész számára azonban empirikusan ismert dologról van szó. A szellemi kultúra további ágait azután már könnyű felsorolni: a tudomány, és pedig a társadalomtudományok egyes ágai épp úgy, mint a műszaki és természettudományok. A társadalomtudományok, amelyeket korábban mintegy segédtudományokként említettünk, most a szellemi kultúráról szólva maguk is a vizsgálatás tárgyaivá válnak. Azután következik az irodalom, a színház, a zene és a képzőművészetek.

Felsoroltuk tehát az anyagi és a szellemi kultúra egyes ágazatait, mintegy horizontálisan elrendeztük a problémákat. Az ágazatok számát nyilván még lehetne növelni, egyeseken belül újabb alkategóriákat kialakítani, úgy véljük azonban, a legfontosabb összetevőket ezzel számbavettük. A kultúra fejlődését azonban még vertikálisan is három különböző síkban kell kutatni és értelmezni. Valamennyi ágazatban ugyanis megvan egy intézményes képlet, azoknak a szervezeteknek, intézményeknek a sokasága, amelyekben a kultúra egyes ágai kibontakoznak. Azután következik maga a folyamat, a kulturális alkotótevékenység, ennek formái, az irodalmi élet, a tudományos élet stb. Végül megvizsgálandók maguk a művek, amelyek az alkotó folyamat során létrejöttek, és azóta, most már ettől a folyamattól különváltan tovább is léteznek, mint műalkotások, tudományos eredmények, politikai gondolatok. Ezt a három síkot a konkrét ábrázolás során persze eleve nehéz egymástól pontosan elhatárolni, hiszen a kulturális folyamat az intézmények keretében megy végbe, az irodalmi élet elválaszthatatlan az irodalmi egyesületektől, csoportosulásoktól, irányzatoktól. Ugyanakkor a folyamat és az eredményeként létrejött művek közt is nehéz a választóvonalat meghúzni, hiszen a folyamatra végül is a művek alapján tudunk csak sok esetben visszakövetkeztetni, különösen régebbi korok esetében.

A kultúra fogalmába be lehetne és talán be is kellene vonni még azt a mozzanatot is, hogy ezt a kultúrát mindig újabb és újabb nemzedékek sajátítják el. Filozófiai szemponttól ez bizonyára az egész kultúra fontos alkotórésze. Kultúrtörténeti szempontból azonban ajánlatosabb ezt a problematikát egyszerűen a közoktatásügy területébe belefoglalni.

Most azt kellene tehát megnéznünk, mi történt eddig a marxista—leninista történettudományban ezen a téren. A szovjet történettudományban, és egyéb európai szocialista országok történettudományában már történt ezen a téren egy és más. Gondolunk a középkori orosz kultúra történetének sok évvel ezelőtt megjelent két kötetére, továbbá egyéb szovjet munkákra az egyes sláv népek történetéről, legújabban Magyarország és Románia történetéről is. Gondolhatunk az egyes népi demokratikus országokban megjelent összefoglaló nemzeti történetekre (Historia Polski, Přehled československých dějín, Historia naroda Jugoslavije, Izstorija na Bălgarija, Istoria României), a felsoroltakhoz hasonló, még befejezetlen összefoglalásunk Magyarország történetéről van, az ún. egyetemi tankönyv, magyar vonatkozásban még a két kötetes Magyarország történetére is lehetne utalni. Mindezek a szintézisek a nemzeti történelem keretében a kultúra történetét is tárgyalják. Általános jellegzetességként azonban hozzáfűzhetnénk, hogy ezek a szintézisek kultúrtörténeti vonatkozásban csupán a kultúra egyes ágainak párhuzamos ábrázolását nyújtják, vagyis rövidre fogott irodalomtörténeteket, művészettörténeteket stb. Minthogy pedig ezeket a fejezeteket vagy alfejezeteket az illető szakma legjobb szakértői írták, vagyis mindegyik részt egészen függetlenül a többitől, így végül is kikerekedik belőlük az egyes területek jó összefoglalása, de egységes áttekintés nélkül.

Vannak persze kísérletek arra, hogy túljussanak ezeken a rész-összefoglalásokon. Itt az új, 12 kötetes Isztorija SzSzsZR-re lehetne utalni, különösen az 1917-ig terjedő első sorozat 6 kötetére, ezek a szellemi kultúrát már egységesebben tárgyalják, fő vonásaiban, az ideológiát viszont a politikai történés részének tekintik, ezért a kultúra egyéb ágaitól elkülönítve a politikai történelem keretében tárgyalják (ami ugyancsak jól megindokolható), az életmódot (büt) viszont a társadalomtörténet részeként mutatják be, ami megint csak érthető. A nemzeti történelem szintézisének persze könnyebb a dolga, hiszen pl. a kulturális fejlődés

társadalmi alapjainak a kérdését külön nem kell felvetnie. Itt viszont megint olyan kérdés kerül elénk, amelyet voltaképpen már korábban elő kellett volna vennünk, éspedig a társadalmi mentalitás (mentalité sociale) kérdése, amelyről Franciaországban az Annales-iskola már oly sok gondolatébresztőt írt. Vajon ez is beletartozik a kultúrába? Ez a társadalmi mentalitás nem azonos a politikai ideológiával vagy a társadalmi gondolkodással, mert hiszen nem többé-kevésbé világos gondolatok összességét jelenti, hanem sokkal inkább bizonyos készséget az élet legkülönbözőbb kérdéseire való reagálásra.

Zvane Črnja könyve, a Kulturna historija Hrvatske a kultúrtörténeti szintézisnek ismét egy más modelljét állítja elénk, ez már abból a szempontból is figyelemreméltó, hogy nem egy összefoglalás része, hanem egymaga egész kultúrtörténetet kíván adni, még hozzá egységes felfogás alapján, csakhogy közben sok anyagot a politikai történetből vesz át, a társadalmi struktúra bemutatása pedig minden korszakban kívánatos volna, csakhogy nem mindig történik meg.

Miután annyi bíráló, túlságosan is bíráló megjegyzést tettünk az eddigi természéről, végre helyénvaló lenne, ha valami pozitív programot is felvázolnánk: hogyan is kellene voltaképpen kultúrtörténetet írni?

Abból, hogy többnyire az egyes kulturális ágak párhuzamos tárgyalását kritizáltuk, alkalmasint már látható, hogy véleményünk szerint egy történész által írt kultúrtörténeti szintézisnek többnek kellene lennie, vagyis valóban szintézis legyen, amely a történelmi materializmus alapján megragadja egy korszak, egy nemzet kultúrájának fő jellegzetességeit.

Ezt a szintézist azonban mindenesetre két részre kell felosztani, hiszen roppant nehéz volna az anyagi és a szellemi kultúrát egységes keretben átfogni. A továbbiakban itt javasolt megoldásnak ezt az eleve bevallott gyengéjét talán némiképpen kiegyenlítheti az, hogy a kultúrtörténetnek bizonyos keretet kell adni a történelmi folyamatnak azokból az egyéb ágaiból, amelyek egészében megszabják a kulturális fejlődést.

Egészen kézenfekvő természetesen, hogy ezek az ágak a gazdaság, a társadalom és a politika. A gazdaság, mert hiszen nemcsak ez határozza meg végső fokon az egész történelmi folyamatot, hanem sajátosan azért is, mert egészen közvetlen befolyást gyakorol az anyagi kultúrára, attól voltaképpen nehezen is választható el, másrészt azért is, mert megszabja a fejlődés általános ütemét, így a szellemi kultúráét is, amely a gazdasági fejlődés ütemét bizonyos elmaradással követi. Egyúttal azt is hangoztatni kell, hogy a gazdasági fejlődésnek ezt a szellemi kultúrára gyakorolt hatását, ha marxista módon helyesen, vagyis dialektikusan gondolkodunk, egyáltalában nem szabad egyenesvonalúnak elképzelni.

A társadalom, mint a keret második összetevője, ugyancsak elengedhetetlen, hiszen egyrészt ez jelenti a kulturális fejlődés társadalmi alapját. Ezért kell, hogy a társadalmi struktúra elemzése egy adott korszakban, valamint a struktúra fő fejlődési tendenciáinak a vizsgálata, nehogy statikus képet kapjunk, a kultúrtörténet keretének fontos része kell, hogy legyen. Másrészt azért is, mert hiszen a társadalmi struktúra határozza meg a kultúra jellegét. Marx megjegyzése, miszerint az uralkodó osztály eszméi a kor uralkodó eszméi, itt nagyon is helyénvaló. A korai középkori kultúra velejéig egyházi jellege társadalmi elemzés nélkül nehezen volna érthető. A nemesség nagy aránya a lengyel társadalomban a lengyel kultúrának olyan jellegzetességeket adott, amelyek egyes lengyel történészek szerint mind a mai napig sajátos arculatot kölcsönöznek neki.

A politikai helyzetet, az osztályharc állását, a nemzet helyzetét kül- és belpolitikai vonatkozásban, a nemzeti függetlenség kérdését stb. ugyancsak pontosan meg kell figyelni, hiszen éppen ezek a politikai problémák azok, amelyek a szellemi kultúrában jelentkező problémákat meghatározzák. Nemcsak az osztályharc, a nemzeti mozgalom, hanem a gazdasági és társadalmi fejlődés égető kérdései is a politikai megfogalmazás útján kerülnek a társadalmi tudatba és válnak ilyen módon a szellemi kultúra problémáivá is.

Ennek a keretnek a felvázolása után lehet rátérni a kulturális fejlődés ábrázolására, miközben az imént említett hármast tagozást, az intézmények, a folyamat és a művek hármasságát megint csak figyelembe kell venni. Mindez persze elméleti követelményként megfogalmazva sokkal könnyebb, mint a gyakorlatban megvalósítva.

Egy mindezeideig érintetlen problémára is ki kell itt térni, nevezetesen a külföldi befolyások problémájára. Kelet-Európában, ahol nemzet és állam távolról sem azonosíthatók, inkább nemzetet kívüli vagy etnikumon kívüli befolyásokról kellene beszélni. Nagyon messzire vezetne, ha most ezeknek a — maradjunk az egyszerűség kedvéért az első kifejezésnél — külföldi hatásoknak a közvetítését is figyelembe kívánnánk venni. Tágas kultúrtörténeti szintézisben mindenesetre ezt a problémát is tárgyalni kell. Maradjunk azonban egyszerűen annál a ténynél, hogy ilyen külföldi hatások léteztek. Éppen a kultúrtörténetben túlságosan ostoba volna ezt a tényt tagadni. Be kell azonban vallanunk, hogy ezt az egyszerű tényt korábbi, marxista történetírásunk ha nem is tagadta, de valamelyest figyelmen kívül hagyta vagy bagatellizálta. Ez mint reakció a hatásoknak szellemtörténeti aspektusból eltúlzott hangsúlyozására érthető, a kutatás mai állása mellett azonban már nem bocsátható meg. Korábban olyan esetekben, amikor ilyesfajta hatások kiiktatása egyszerűen történelemhamisításra vezetett volna, azt szoktuk hangsúlyozni, hogy pl. egy ideológiai áramlat csak akkor képes hatást gyakorolni, ha ehhez a gazdasági és társadalmi előfeltételek már megvoltak. Általában alkalmasint így is van. Közlelbi vizsgálódásnál mégis találunk olyan eseteket, ahol ezeknek a gazdasági és társadalmi előfeltételeknek a meglétét nem lehetett bizonyítani, legfeljebb posztulálni. A XVIII. század második felének orosz társadalmá csak az európai felvilágosodás mérsékelt változatának az átvételére volt megérett, erre előkészítette a felvilágosult abszolutizmus. Az orosz felvilágosodás egészében valóban mérsékelt, reformra és nem forradalomra irányult volt. Egy Ragyiscsev radikalizmusát kora orosz társadalmából nem lehet teljességgel megmagyarázni, legfeljebb tagadhatatlan készségét a felvilágosult abszolutizmussal való kompromisszumokra. Ragyiscsev egyszerűen megelőzte korát, amit természetesen összefüggésbe kell hozni a felvilágosodás eszméinek a hatásával. Hasonló eseteket még hosszan lehetne sorolni. A kultúrtörténet éppen ilyen esetekkel is szembe kell, hogy tudjon nézni.

Joggal vethető fel, hogy itt szigorú előírásokat állítunk össze egy kultúrtörténeti összefoglalás számára, olykor az ebből adódó nehézségekre is utalunk, de nem nézünk szembe konkrétan ezekkel a nehézségekkel. Hogy tehát az elmélet magas és még sokkal könnyebb síkjáról valamelyest leszálljunk a realitáshoz, és a nehézségek is közelebről megmutatkozzanak, szeretnénk most egy rövid példát bemutatni, egy nép kultúrtörténetét egy adott korszakban felvázolni, természetesen csak legáltalánosabb vonásaiban.

A példát a két világháború közötti szlovák kultúra történetéből vesszük. Megvan az az előnye, hogy számos sajátosan kelet-európai problémát jól megvilágít, nagyon tanulságos a külföldi hatások szempontjából is.

Hogy tehát követelményeinkhez hűek maradjunk, először az 1918 utáni szlovák kultúra hármaskeretét (gazdaság, társadalom, politika) szeretnénk felvázolni. Gazdasági szempontból Szlovákia fejletlen ország volt, kevés iparral, elmaradott mezőgazdasággal, amit a természeti feltételek is magyaráznak. (Szlovákia déli, magyarok lakta területeit itt nem vehetjük figyelembe.) A gazdaságnak ezt az elmaradottságát a két világháború közti időszakban alig számolták fel, sőt a cseh (pontosabban csehországi) ipar érdekében még gyárak leszerelésére is sor került. Ez az elmaradott gazdaság szoros kapcsolatba került egy igen fejlett gazdasággal, a cseh-morva tartományokéval, ami rövid távon egyenesen az elmaradottság elmélyítésére vezetett.

Társadalmi vonatkozásban ezt a korszakot nagy változások jellemzik. Az általános elmaradottság ellenére egyes helyeken bizonyos iparosításra került sor (különösen a fővárosban, Pozsonyban), ami elősegítette a szlovák munkásosztály kialakulásának a folyamatát. A szlovák burzsoázia, amelyet Magyarországon gátoltak gazdasági fejlődésében, most a cseh burzsoázia másodhegedűségeként szabadabb fejlődést élhetett át, különösen a bankszervezetben, ehhez még hozzájárult az államapparátus átvétele, ami szintén széles, polgári érzületű réteg kialakulására vezetett. Igen fontos volt az a körülmény is, hogy a szlovák értelmiség, amely 1918 előtt már erősen elmagyarosodott, most gyorsan vissza tudott szlovákosodni, mellette pedig felnőtt egy új, már a szabad nemzeti élethez szokott értelmiség, amelynek már nem kellett a papi pályát az egyetlen felemelkedési lehetőségnek tekintenie, ez az értelmiség természetesen, a társadalmi struktúra következtében, túlnyomóan frissen faluról jött, paraszti származású volt.

Ami a politikai keretet illeti, egyrészt figyelembe kell venni azt a tényt, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása után a szlovák nép elérte nemzeti szabadságát és függetlenségét, felszabadult a nemzeti elnyomás alól. Legelőször is így tűnt az első pillanatban. Csakhamar kiderült azonban, hogy nem egészen ez a helyzet, mivel az új csehszlovák államban a cseh burzsoázia szinte kizárólag saját kezébe kerítette a hatalmat, Szlovákiát bizonyos mértékig a fejlett cseh-morva ipari állam agrár háttérületének tekintette. A szlovák nemzeti különállást, amelyet korábban a magyar uralkodó osztályok nem ismertek el, most a csehszlovákizmus ideológiája, az egységes csehszlovák nemzet gondolata tette kérdésessé. Így tehát 1918-ban olyan nemzeti felszabadulásra került sor, amely voltaképpen nem is volt az. Másrészt egyre inkább sokasodtak a gazdasági és társadalmi problémák, amelyek a napi politikában újra és újra zavarokra vezettek, a politikai ideológiában tükröződtek.

Ez volt a hármaskeret, amelyben a szlovák kultúra kibontakozhatott. Hogyan szabta meg ez a keret a kulturális fejlődést?

Ami az anyagi kultúrát illeti, itt újra a modern és az elmaradott gazdaság egymásba ütközésére kell utalni, amelyről épp az imént volt szó, amely azonban az anyagi kultúrára is kihatott. A szlovák paraszt és kisvárosi lakos, aki Magyarországon a fejlődés periferiáján állt, most egyszerre szembekerült egy dinamikus és mohó modern gazdasági élettel, amely megkezdte a még mindig nagyon patriarchális falusi gazdálkodás és az idillikus kisváros szétzúzását. A régi, patriarchális életmód lassan hátrált az elől a támadás elől, miközben súlyos sebeket kapott. Nem egyszerűen modern nagyváros és vidék ellentéte tárult itt fel. A modern egyúttal valami idegen is volt, ami ugyanakkor hazaként tüntette fel magát, zavart támasztott, az elmaradott életmódot nem tudta felszámolni, de nem is hagyta érintetlenül. Mindez kettősséghez vezetett az anyagi kultúra különböző területein, ez a kettősség pedig egyéb területeken is megmutatkozott.

A szellemi kultúrában mindenekelőtt a cseh kultúra túlsúlyára kell utalni, ez az ottani társadalmi struktúrának megfelelően sokkal fejlettebb volt. Ennek a túlsúlynak pozitív oldalai is voltak, a modern kultúrát hozta magával, és pedig nemcsak a nyugati kultúra modernizmusát, hanem a Szovjetunió ekkor kibontakozó szocialista kultúrájának a vívmányait is, hiszen a szovjet kultúrának, mint egyúttal egy nagy szláv nép kultúrájának, szabad bejárása volt a polgári demokratikus Csehszlovákiában. A negatívum itt is abban állott, hogy ezek az idegen kulturális hatások rátelepedtek a saját nemzeti kultúrára, és ezt, mint-hogy sokkal gyengébb volt, megfojtással fenyegették.

A kulturális élet szervezeti kereteit jelentős mértékben kiépítették, ebben a vonatkozásban alkalmasint a pozitív vonások voltak többségben. Mindenekelőtt a közoktatásügyben mentek végbe pozitív változások, kiépült a szlovák tanítási nyelvű alap- és középfokú iskolarendszer (a magyar uralom alatt szlovák középiskolák nem léteztek, szlovák tannyelvű elemi iskolákat csak az egyházak tarthattak fenn). És nemcsak, hogy volt szlovák iskola, de ez egyúttal polgári, laicizált, az egyházi befolyást a háttérbe szorító iskola is volt. Pozsonyban egyetemeket is állítottak fel (igaz, rögtön hozzá kell tenni, hogy tanárainak többsége Csehországból jött). Múzeumokat alapítottak, kulturális egyesületek ismét szabadon működhettek. Ezt kellene elmondani arról, amit fentebb a vertikális besorolásban a szervezetek és intézmények síkjának mondtunk. A folyamat és a művek síkjáról együttesen próbálunk áttekintést adni a továbbiakban.

A szlovák értelmiség, mint már mondtuk, túlnyomó többségében első generációs, paraszti származású volt. Most szabadon meríthetett az európai kultúra forrásaiból, utánozhatta és alkotó módon tovább is fejleszthette. De éppen ez a vonás, az első generáció túlsúlya, negatív következményekkel is járt, az idegen kultúra bősége nyomasztó, nehezen vagy egyáltalában nem legyűrhető teherre vált, az értelmiség vég nélküli vitákban vezetett el arról, mit is kellene voltaképpen tenni, anélkül, hogy pozitív tette tudta volna magát összeszedni.

A gazdasági és társadalmi problémák a kultúrában is előkelő helyet foglaltak el. A társadalomtudományokban ebből a szociológia túlsúlya adódott, ami megint csak nem magyarázható meg teljesen a cseh hatás, itt konkrétan Masaryk befolyása nélkül. Az irodalomban és a művészet egyéb ágaiban is újra meg újra előkerültek ezek a problémák, Janko Jesenský „A demokraták” c. regényében a néptől elidegenedett bürokrácia kialakulásának a folyamatát írta le, Peter Jilemnický (balról) és Milo Urban (jobbról) a meglevő társadalmi bajokat bírálták, vagy az első világháború nyomorúságához nyúltak vissza, Alexander Moyzes zeneszerző „Demontázs” címen írt kantátát az állami gazdaságpolitika negatív hatásáról.

Hasonló mértékben uralkodó volt a kultúrában a nemzeti problematika is, éppen a nemzet helyzetének ez a kettőssége, hogy a szlovák nép egyszerre volt egy újonnan alapított állam uralkodó nemzete és elnyomott, nemzeti fejlődésében gátolt nemzet. A cseh túlsúly ellensúlyozására hozzáálltak, hogy a nemzeti múltból kovácsoljanak érveket az önállóság számára, felfedezték a nagymorva birodalmat, mint a szlovák történelem közvetlen kezdetét, rámutattak a nemzeti különállás tudatára, amely már a középkor óta megmutatkozott, miközben a korai cseh befolyást többnyire pozitívan értékelték, de nem teljességgel. Ezeknek az érveknek a kidolgozása azonban nehezen haladt előre, hiszen a szlovák értelmiség még nem volt eléggé képzett a történettudomány és módszerei terén.

A váratlan találkozás a külföld magas kultúrájával, amelyet cseh oldalról pozitív előjellel közvetítettek, arra vezetett, hogy valamennyi modernista áram-

lat és „izmus” nagy hatást gyakorolt és legalább átmenetileg uralkodóvá vált a szlovák kultúrában. Hozzá kell tenni, hogy a Kommunista Párt erős befolyása következtében a szocialista realizmus is meg tudta állni a helyét.

A cseh polgárság által meghatározott laicizmus (ismét Masarykra kell emlékeztetni) nagy, pozitív hatást gyakorolt a szlovák értelmiség jelentős részére, de egyúttal kihívásként is hatott, és klerikális ellenhatást váltott ki, főképp katolikus oldalról, amely nemcsak a politikában, hanem a kulturális életben is éreztette hatását, és a széles néptömegeknél nagyobb visszhangra talált, mint az antiklerikális laicizmus.

Egymásra tornyosuló idegen hatások, valamint a nemzet kétértelmű helyzete az új köztársaságban együttesen azt eredményezte, hogy a kulturális életben is a talán leglényegesebb vonás valamiféle mély belső bizonytalanság volt, senki sem volt tisztában a nemzet saját helyzetével és problémáival, még kevésbé ezek megoldásával. Ez a bizonytalanság kulturális téren is labilitáshoz vezetett, ahonnan az út épp oly könnyen vihetett jobbra, mint balra.

Ez a futó vázlat természetesen messze áll attól, hogy a korszak szlovák kultúrájának akár csak leglényegesebb vonásait mind áttekintse. Éppen csak példaként kívánt szolgálni.

Ez a példa viszont épp úgy, mint az előző elméleti mérlegelések már az első szempillantásra világossá teszik, hogy néhány probléma megoldatlan maradt, sőt elő sem került. Így voltaképpen nem is esett arról szó, hogyan lehetne ide beépíteni a népi kultúrát, etnográfiát és folklórt. Ami még súlyosabb, nem esett szó a munkásosztály kultúrájának a kérdéséről. Ugyancsak nem esett szó a két nemzeti kultúráról, amely minden nemzeti kultúrában szembenáll egymással, Lenin intéséről, amelyet sajnos Lenin maga is éppen csak röviden felvázolt, anélkül, hogy kidolgozta volna.

És, ami másrészt legalább ennyire súlyos hiányossága ezeknek a fejtegetéseknek: hogy a bemutatott példánál maradjunk: ha meg akarnánk írni a szlovák kultúra részletes történetét ebben az időszakban, egy fejezetben ugyan ki lehetne fejteni behatóan az imént alig vázolt alapvető jellemvonásokat, utána azonban mégis vissza kellene térni a kultúra egyes ágainak párhuzamos tárgyalásához, ehhez az előbb elítélt módszerhez, hiszen valamennyi kulturális folyamat és mű részletes leírása a felrajzolt és önmagában csábító keretben nem lehetséges.

Pontosabban szólva: még részleteiben is lehetséges, ha mindig a kultúra egészét tartjuk szemünk előtt. A kulturális fejlődés összképét tehát megkapjuk ilyen formában. Viszont elkerülhetetlenül kimaradnak azok a mozzanatok, amelyek egy-egy ágazat immanens fejlődésében fontos tényezők. Képet kaphatunk arról, hogyan reagált pl. az irodalom a legfontosabb kérdésekre, hogyan tükrözte a társadalmi valóságot, de nyilván nem kapunk képet az irodalmi műfajok fejlődéséről, az egyes művek esztétikai értékelése sem fér bele ezekbe a keretekbe, az egyéni írói vagy költői fejlődés bemutatása még kevésbé. Tehát valóban nem egymás mellé illesztett irodalom- meg művészettörténeteket olvashatunk, hanem a társadalmi valóság művészi tükrözésének anatómiáját. Nyilvánvaló, hogy marxista szempontból ez a leglényegesebb. De az illető ágazat sajátos fejlődését nem olvashatjuk majd ki ebből az összefoglalásból. Nyilván ez az az ár, amelyet a szintetikus és történész-szemponutú ábrázolás lehetőségéért fizetni kell.

Hevenyészett fejtegetéseink természetesen távolról sem igénylik annak nyugtázását, hogy ezáltal akárcsak kísérletet is tettünk volna a kérdés megoldá-

sára. Mindössze az volt a célunk, hogy néhány, olykor talán provokatívan kiélezett megállapítással elősegítsük egy nálunk és másutt is régóta érlelődő, hiányolt és sokat emlegetett műfaj módszertanának kialakulását. De lehet, hogy még ez is túlzott igény.